

PAVEL APOSTOL

LENIN ÉS A TUDOMÁNYOS MEGISMERÉS DIALEKTIKÁJA

Mint a kommunista mozgalomnak és az új orosz társadalom felépítésének a vezetőjét és teoretikusát, Lenint állandóan foglalkoztatta az a gondolat, hogy filozófiailag megalapozza tulajdon hozzájárulását a marxizmus alkotó továbbfejlesztéséhez. Újra átgondolta a tan alapelveit és módszereit, összevetette őket a tényekkel, a társadalmi gyakorlat újabb fejleményeivel és a korabeli tudományos megismerés kívánalmaival. Azokkal a nézetekkel szemben, amelyeket maga fogadott el sorra fejlődésének egymásra következő fokain, ugyanazt a valóban tudományos magatartást tanúsította, amely az elődök eszméihez való viszonyát jellemezte. Mert Lenin mint gondolkodó *fejlődött*, és ez a fejlődés nyomon követhető. Kora társadalmi, anyagi és szellemi valóságának figyelmes tanulmányozása során kritikailag felülvizsgálja saját álláspontját.

Lenin eleven szelleme nem torpan meg a bálványok és világnézeti mítoszok előtt, élesen bírálja nemcsak a marxizmus dogmáivá merevítésére irányuló kísérleteket, hanem tulajdon elméleti és módszertani nézeteit is.

Filozófiai fejlődésére nézve — saját bevallása szerint — döntő jelentőségű volt megismerkedése Hegel műveivel. Ez viszonylag későn, férfikora teljében, 45 éves korában következett be. Az 1914-ből származó *Filozófiai füzetek* valódi arányaiban domborítja ki ezt az eseményt, és így kivételes értékű támpont annak megállapításában, hogy milyen jelentősége és milyen következményei voltak Hegel felfedezésének a lenini gondolkodás fejlődésében. Természetesen nem érhetjük be azzal, hogy csodálattal adózunk ennek az eseménynek. Ez az esemény új megvilágításba kell hogy helyezze Lenin életművét általában és filozófiai munkásságát különösen. A hegeli filozófia közvetlen tanulmányozását megelőző időszakban keletkezett írásainak tételeit az érett leninizmus elméleti és módszertani eredményeinek fényében kell vizsgálnunk. Jelentőségük csak akkor tárul fel teljességében, ha Lenin világnézeti fejlődésének egészéhez mérjük őket.

Az a dialektikus felfogás, amellyel Lenin a tudományos megismerés kérdéseire az 1909-es *Materializmus és empiriokriticizmusban* közeledett, elmélyültebbé és összetettebbé vált a *Filozófiai füzetekben* és más későbbi munkákban. Ebből az alig vitatható megállapításból fakad az a követelmény, hogy történetiségében szemléljük a lenini felfogást, s hogy a kérdésfeltevéseknek és a kérdésekre adott válaszoknak az értelmét a megfogalmazásaikkal való kritikai összehasonlításból hámozzuk ki. Nyilvánvaló, hogy nem valamiféle időn kívül álló egész részeivel van dolgunk.

Lenin világnézeti fejlődésének különböző fokain fejti ki idevágó nézeteit, így hát ezek valóságos tartalma csakis e fejlődés függvényeként tapintható ki.

A tudományos megismerés kérdéseinek tanulmányozása csaknem egyidős a filozófiai gondolkodással. E kérdések iránt azonban érezhetően fokozódott az érdeklődés a XIX. század végén és a XX. század elején, amikor a jelenkori tudományos-műszaki forradalom első jelei megmutatkoztak. Lenin kortársa volt a korunk tudományában és technikájában beálló szerkezeti módosulásnak, noha, sajnos, nem érthette meg 1930 után bekövetkező kiteljesedését.

A tudományos-műszaki forradalom mai, szédületes iramú kibontakozásának fényében tudjuk csak kellőképpen méltányolni Lenin erőfeszítéseit a tudományos megismerés dialektikus elméletének és módszertanának felvázolására s azokat az eredményeket, amelyeket e téren elért. Lenin teljes bonyolultságában ragadta meg a tudományos megismerés dialektikáját. Ha a *Materializmus és empiriokritícizmus*ban a már megszerzett ismeret és a tárgy viszonyának dialektikája áll az érdeklődés homlokterében, a *Filozófiai füzetektől* kezdve Lenin kutatásai kiterjednek a tudományos ismeretek megszerzésének dialektikájára is. A két mű egyben-másban eltér egymástól, ez azonban nem jogosít fel arra, hogy szembeállítsuk őket, még kevésbé arra, hogy feloldhatatlan ellentmondást tételezzünk Lenin ismeretelmélete és a Gramscsi között (mint ahogy ezt a cseh Karel Kosík megkísérli), vagy Lenin és más marxisták ismeretelmélete között. Amikor a marxista ismeretelméletnek ezt a történeti kérdését elemezzük, nem szabad megfélemedkeznünk arról, hogy a létrejövés folyamata és az, ami ennek során létrejött, csakis tisztán formális szempontból állítható szembe egymással.

A tudományos megismerés dialektikájára vonatkozó s a mai tudományos tényekre alapozott marxista—leninista ismeretelmélet kidolgozásában és alátámasztásában oly kiválóan hasznosítható lenini megállapítások közül csupán néhányat emelünk ki e helyen. Magától értetődik, hogy a lenini téziseknek a tartalmát tartjuk szem előtt, nem pedig nyelvi formájukat. Althusser észrevétele, miszerint Leninnél gyakran találunk nem empirista eszméket empirista nyelvi alakban, bizonyos megszorításokkal érvényesnek tekinthető a *Materializmus és empiriokritícizmus*ra, az 1914 után keletkezett művekre azonban nem. Akármint van is, jelen vizsgálódásunkban Leninnek a rendszeralkotó eszméi („Systembildende Ideen“) érdekelnek bennünket, vagyis az, ami ismeretelméleti felfogásában mindig, a fejlődés minden fokán föllelhető.

A problémafölvetés

A tudományos megismerés dialektikáját a következő viszonylatokban kell tanulmányoznunk Leninnél:

1. A tudományos megismerésnek mint a társadalmi gyakorlat részének dialektikája.

2. A tudományos megismerés dialektikájának viszonya a megismerés dialektikájához általában.

3. A tudományos megismerés dialektikájának viszonylagos önállósága (a tudományos megismerés kialakulásának és fejlődésének sajátos struktúrái).

Ahhoz, hogy a kérdésnek ezeket a legfőbb vonatkozásait megvilágíthassuk, előbb tisztáznunk kell a lenini ismeretelmélet alapfogalmát: a tükrözés fogalmát.

A tükrözés fogalma

A megismerést mint folyamatot, tehát a létrejövő ismeretet és a megismerést mint e folyamat eredményét, tehát a létrejött ismeretet Lenin minden munkájában mint visszatükrözést határozta meg.

A felvázolt módszertani elvet követve, tehát a „tükrözés“ kifejezést Lenin végső megfontolásainak fényében értelmezve, volt alkalmunk kimutatni egy másik cikkben, hogy a *Materializmus és empiriokriticizmus* megfogalmazásait, amelyek még sok mindenben emlékeztetnek a premarxista materialisták nyelvezetére (lásd a nevezetes meghatározást, amely szerint a visszatükrözés nem egyéb, mint a tárgy másolata), azoknak a helyreigazításoknak a szellemében kell kritikailag felülvizsgálni, amelyeket maga Lenin tett a *Filozófiai füzetekben*. „A természetnek az emberi gondolatban való tükröződését nem »holtan«, nem »absztraktnak«, nem mozgás nélkül, nem ELLENTMONDÁSOK NÉLKÜL, hanem az ellentmondások mozgása, keletkezése és megoldása örök FOLYAMATÁBAN kell felfogni“ — írja Lenin 1914-ben.

Márpedig ebben az értelmezésben a visszatükrözés magában foglalja a tevőleges mozzanatot, nem pusztá lemásolása a tárgynak, hanem újraalkotása: a megismerés alanya létrehozza, kiépíti és nyilván végül is kipróbálja a gondolati modelljét azoknak a tárgyaknak, amelyekkel a társadalmi gyakorlat során szembekerült. A tükrözés dialektikus elmélete az érett Lenin nagy gondolkodói teljesítménye. Hogy mekkora a jelentősége ennek a fejlődésnek a lenini ismeretelmélet megítélés szempontjából, az kiteszik a *Füzetek* itt következő éles megjegyzéséből: „Marx »Tökéjét«... nem lehet teljesen megérteni, ha nem tanulmányoztuk át és nem értettük meg Hegel egész Logikáját. Következésképpen a marxisták közül egy sem értette meg Marxtól fél évszázad múltán!!“ Noha sűrűn idézik, legtöbbször mégsem mérik föl annak az önkritikának a jelentőségét, amely ebben a Lenin-kitételben megnyilvánul.

A valóban dialektikus vizsgálódás számára igen megtermékenyítőek azok a tanulságok, amelyeket Lenin a korabeli tudományos megismerés elemzéséből szűrt le. A mi értelmezésünkben ez az 1914 előtti munkák kritikai-alkotó újraolvasását jelenti, azt, hogy a *Materializmus és empiriokriticizmus*ban, valamint más ismeretelméleti tárgyú írásokban kifejtett nézeteket a dialektikának a *Füzetekben* fölvázolt elméletébe és módszertanába kell ágyaznunk ahhoz, hogy jelentésük hiánytalanul megvilágosodjék.

Kitűnik, hogy ebben a megvilágításban a *Materializmus és empiriokriticizmus* elméleti tartalmának a jelentése is gazdagabbá válik. Mert így módon ez a munka a tudományok nyelvezetében, fogalomrendszerében, logikai szerkezetében és módszertanában bekövetkezett forradalmi változások első szembetűnő következményeinek elemzéseként tűnik föl. Ez Lenin kutatásainak tény-alapja. Ennek az ismeretelméleti vizsgálódásnak az eredményeit aztán felhasználta azoknak az értelmezéseknek a világnézeti elutasításában, amelyeket különféle tudósok vagy filozófusok adtak a tudományos megismerés forradalmi válságának. Bár nem állt

még rendelkezésére a későbbi elméleti és módszertani vértzet, Lenin már ebben az időben felhívta a figyelmet arra, hogy a tudományos megismerés forradalmasodása mindinkább nyilvánvalóvá teszi majd e megismerés dialektikus jellegét, mint amelyet a tárgy szerkezetének, az alany szerkezetének, a kettő kölcsönhatásának, a tudományos ismeretszerzés kialakulásának, valamint a már megszerzett ismeretek gyarapodásának és a köztük meg az említett tényezők közötti kölcsönhatásnak a dialektikus jellege határoz meg.

A lenini ismeretelmélet mint genetikusan ismeretelmélet

Bizonyára meglepőnek tűnik majd, hogy a „lenini ismeretelmélet“ kifejezést azzal a másik kifejezéssel társítjuk, amellyel egy mai iskolát jelölnek meg, a Jean Piaget-félét. Jóllehet távol áll tőlünk a szándék, hogy valamiféle erőltetett vagy önkényes párhuzamot sugalmazzunk.

Piaget kimutatta — és számos részletkérdésben kísérletileg igazolta —, hogy a struktúrájában és fejlődésében megragadott megismerés „rejtélyei“ megoldhatóak, ha létrejövésében vizsgáljuk a megismerést. Nála azonban a megismerés genezise mint olyan és a genetikusan módszer ismeretelméleti alkalmazása kizárólag a megismerés kialakulásának és irányíthatóságának lélektanára szorítkozik. A tárgy itt a cselekvés tárgyaként jelenik meg, a megismerés struktúrái pedig a cselekvés struktúráinak sajátos áttevődései eszmei síkra. Piaget felfogásának azonban súlyos fogyatékoságai vannak: ha igaz is az, hogy a tárgyakat úgy ismerjük meg, ahogy azok a gyakorlatban jelennek meg számunkra (a gyakorlatban, amelynek cselekvő jellege van ugyan, de nem korlátozódik a cselekvésre), mégsem lehet a tárgy fogalmát a „konstrukció“ fogalmával azonosítani. A tárgyakra (vagy a tárgyak valamely osztályára) vonatkozó konstrukciók változatlan elemei éppen a „magánvaló dolgoknak“ azokra az alkotóelemeire utalnak, amelyek mindig bennefoglaltatnak és megnyilvánulnak a gyakorlat során létrehozott „értünk való dologban“. Ez az utóbbi „konstrukció“ (vagy jobban mondva modell), amelynek az előbbi szolgál alapjául, nem megalkotása, hanem eszmei újraalkotása egy olyan tárgynak, amely a cselekvés számára tapasztalatilag ellenőrizhető módon haladja meg a rekonstrukciót. Ezen a szinten a visszatükrözés dialektikus eszméje éppen úgy megáll, mint a megismerés elsődleges, érzéki szintjén. Továbbá Piaget-nek és tanítványainak szemében a történeti és a társadalmi csak annyiban játszik szerepet a megismerés genezisében, amennyiben ez az egyéni lelki élet szintjén kísérletileg ellenőrizhető. Ezt az álláspontot joggal marasztalhatjuk el abban a módszertani vétekekben, hogy a lélektani elemet teszi meg a dolgok végső, tovább már nem elemezhető összetevőjének. Bár Piaget felfogása sok más kritikai megjegyzést is kihívhat, e felfogásnak mégis történelmi jelentőséget biztosít az, hogy kísérleti módszerekre alapozta az ismeretelméletet, és ezeket a módszereket tekintélyes számú esetre alkalmazta is.

Lenin nem volt szakembere az ismeretelméletnek. Nem kérhetünk nála számon tőle rendszeres és részletesen kidolgozott ismeretelméletet. Egy Gorkijhoz intézett, 1908. február 7-én kelt levelében így ír filozófiai ismereteiről: „Nagyon is tudatában vagyok képzetlenségemnek ezen a té-

ren... De mint egyszerű marxista figyelmesen olvasom pártunk filozófusait...“

Következésképpen Lenin nem állított föl ismeretelméleti rendszert, de véleményünk szerint elegendő világossággal fejtette ki az ismeretelméletnek mint tudománynak a fogalmát. Piaget-nál érezhetően nagyobb mértékben támaszkodott az életképes bölcséleti hagyományokra. Mindenekelőtt a Kanttal és Hegellel fellépő törekvésre: a tudományos megismerés logikai forrásainak kutatására, amely Kantnál az időtlenség, Hegelnél a történetiség jegyében állott. Lenin továbbá közvetlenül merített a marxizmusnak a tudományos megismerés társadalmi-történelmi gyökereiről vallott felfogásából, amely oly figyelemre méltó eredményekre vezetett a szociológiában és a tudománytörténetben...

A *Filozófiai füzetek*ben fölvezolt ismeretelmélet tágabb értelemben genetikus, mint a Piaget-féle. Nevezetesen, Lenin a tudományos megismerés struktúrájának mind a társadalmi-történelmi, mind a lélektani, mind a logikai leszámazását figyelembe veszi. Ez a látásmód lehetővé teszi a tudományos megismerés adott és történetileg változó dialektikájának, a struktúra dialektikájának és létrejövése dialektikájának árnyalt megközelítését. Ez a felfogás, amennyiben magába olvasztja a kibernetikai, információelméleti, szemiotikai modellálás eredményeit, egzakttságban is fölveheti a versenyt Piaget kísérleti módszereivel. Tételeit így a kísérleti igazolással egyenértékű ellenőrzésnek vetheti alá.

Dialektikus mélységénél fogva az érett Lenin „ismeretelmélet“-fogalma megteremti egy genetikus és kísérleti ismeretelmélet kidolgozásának elvi lehetőségét.

A tudományos megismerés és a társadalmi gyakorlat kölcsönhatásának dialektikája

Lenin pályájának mindegyik állomásán teljes mélységében átlátta annak a forradalomnak a jelentőségét, amellyel a marxizmus megjelenése járt a filozófiai megismerés fejlődésében: tudta, hogy a filozófiai kérdések föltevésének, elemzésének és megválaszolásának merőben új módja ez, noha természetesen tekintetbe kell vennünk mindenfajta ismeret történelmi viszonylagosságát. Ez az új látásmód nem egyéb, mint az *emberből indulni ki*, de nem a biológiai (vagy pszichológiai) egyediségében felfogott emberből, hanem abból az emberből, akinek lételméleti státusa az, hogy tevékeny társadalmi lény. A társadalmi gyakorlat sajátos viszonyulási módja az embernek mint társadalmi lénynek a világhoz és embertársaihoz.

Innen ered a gyakorlatnak az az ismeretelméleti rangja is, amelyről oly gyakran beszél Lenin.

Végső fokon a marxista—leninista ismeretelméletben azért hárul a gyakorlatra az ellenőrzés szerepe, mert a világban-való-létezésnek a gyakorlat a sajátosan emberi módja. A gyakorlatnak tevőleges jellege van.

A gyakorlatnak a megismerés folyamatában betöltött funkciói végső elemzésben e kategória lételméleti jelentőségéből vezethetők le: a gyakorlat az, ami megvonja az ember ontológiai látókörét, ugyanebből az okból ez az a kitüntetett viszonyítási rendszer, amelyre vonatkoztatva értelmesen fogalmazhatók meg a történetileg változó kérdések és válaszok. A

Materializmus és empiriokriticizmus egyik emlékezetes helyét idézzük: „... a gyakorlat kritériuma a dolog lényegénél fogva sohasem igazolható vagy cáfolható meg teljesen semmiféle emberi képzetet. Ez a kritérium is eléggé »határozatlan« ahhoz, hogy az emberi tudást ne engedje »abszolútummá« válni, de ugyanakkor eléggé határozott ahhoz, hogy könyörtelen harcot folytathassunk az idealizmus és az agnoszticizmus minden válfaja ellen.“ Figyelemre méltó ismeretelméleti nézetek sorakoznak föl itt: a megismerés nyitott, örökké befejezetlen, történeti jellege; a megismerés mint az objektív igazság egyre pontosabb megközelítése; az objektív igazság mint történetileg változó viszonylagos igazságok eredője ...

Bármennyire nehéz is ellenállni a kísértésnek, hogy a lenini ismeretelmélet e vonatkozásainak részletes taglalásába bocsátkozzunk, úgy tűnik, a legfontosabb a megismerés egész dialektikájának megértését emelnünk ki mindből, beleértve a tudományos megismerését is mint olyan viszonylag önállóan fejlődő struktúráét, amely a társadalmi gyakorlatban, általa és érte jön létre, fejlődik ki, változik és tökéletesedik. Innen a módszertani jelentőségű következtetés: a tudományos megismerés dialektikájának csakis akkor tulajdoníthatunk értelmet, csakis akkor magyarázhatjuk meg ezt a dialektikát, ha a társadalmi gyakorlatra vonatkoztatjuk. Persze, ez a módszertani alapelv nem szolgálhat igazolásul az olyan szociologizáló elképzeléseknek, amelyek a tudományos megismerés dialektikáját e megismerés és a társadalmi gyakorlat közötti kölcsönhatás dialektikájára korlátozzák. E tekintetben számos dokumentumra hivatkozhatunk, amely Lenin elméleti ellenszenvét tanúsítja minden olyan törekvéssel szemben, hogy a tudományos ismeretek módosulásait közvetlenül a társadalmi rend és a felépítmény változásaiból vezessék le. A tudományos megismerés meg a társadalmi gyakorlat közötti kölcsönhatás nem valamiféle képzeletbeli, absztrakt területen játszódik le, ahol kategóriák lépnének kapcsolatba kategóriákkal, hanem egy valóságos, konkrét területen, az emberi tevékenység területén: a közvetítő láncszem a társadalmi ember, valamint a társadalmi csoport, osztály és rendszer.

Az a mód, ahogyan Lenin értelmezte a tudományos megismerés viszonylagosan önálló dialektikájának összefüggését a társadalmi-történeti gyakorlat dialektikájával, több lényeges ponton szembeállítja a marxista ismeretelmélet lenini változatát az empirizmus minden válfajával.

Mint ismeretes, az empirista ismeretelmélet középpontjában a megismerés egyedi alánya (az ember mint biológiai-pszichológiai lény) áll. A társadalmi gyakorlat fényében elemezve a megismerést általában és a tudományos megismerést különösen, a marxista ismeretelmélet a társadalmi jelleget domborítja ki ezekben a folyamatokban. Innen a nagy jelentőségű rendszertani eszme: a *társadalom*, ez a statisztikai realitás mint a megismerés kollektív alánya, amennyiben az általában vett megismerésről van szó, és a „*tudomány világa*“ mint az előbbinek szakosodott rész-struktúrája, amennyiben a tudományos megismerésről van szó. Ha ezt úgy értelmezzük, mint az egyéni feloldódását a társadalmiban, akkor megengedhetetlenül torzítunk; a helyes értelmezés csakis a dialektikus lehet: magának az egyéni megismerésnek a struktúrájában (abban a struktúrában, amely különösen nyilvánvalóan és kifejezetten mutatkozik meg a különben társadalmilag szabályozott tudományos megismerésben) bennefoglaltatik, úgy is, mint ennek feltétele és úgy is, mint ami

ebben ölt testet, a tapasztalatok társadalmi kicserélése, változása, felhalmozása, hasznosítása, valamint feldolgozásuk társadalmilag érvényes módszertana.

A tudományos-műszaki forradalom mai kibontakozása teljes mértékben alátámasztja a kollektív megismerő alany tételét, gondoljunk csak a kutatócsoportokra . . .

A tudományos megismerés és a társadalmi gyakorlat egymáshoz való viszonya a kölcsönhatás. Minthogy a társadalmi gyakorlatban és gyakorlatból kelt életre, a megismerés és különösképpen a tudományos megismerés a gyakorlatot hivatott szolgálni, szabályozó készüléke a gyakorlatnak. S a tudomány valóban egyre inkább közvetlen termelőerővé válik. Éppen a tudomány ilyen minőségében nyilvánul meg a társadalmi gyakorlat önszabályozása. Ebben rejlik annak a ténynek a jelentősége, hogy a tudomány és a technika egyre nagyobb szerepet játszik a mai társadalmi élet minden területén.

Az általában vett megismerés és a tudományos megismerés dialektikája

A *Materializmus és empiriokriticizmusban* az általában vett megismerés és a tudományos megismerés egységének, a közöttük fennálló folytonosságnak a hangsúlyozása áll előtérben. Ennek megvan a viszonylagos jogosultsága, hiszen a tudományos ismeretek a kritikailag felülvizsgált, meghatározott módon ellenőrzött köznapi ismeretekből származnak. Mindamellet már ebben a munkában fölsejlik az a felismerés, hogy az egységben belül a tudományos megismerés ellentétben áll a köznapi megismeréssel. Véleményünk szerint ez a gondolat kiolvasható Leninnek a „tapasztalat“ kifejezés kétértelműségéről szóló fejtegetéseiből. Igaz, hogy Lenint e probléma kapcsán a szubjektív idealizmus gyökereinek megtalálása foglalkoztatja, de nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szubjektív idealizmus mindannyiunk közös tapasztalatára támaszkodik, s befolyása a tudományos megismerésre éppen annak a látszólagos nyilvánvalóságnak tulajdonítható, amellyel a köznapi gondolkodás felruházta. Fejtegetéseiben Lenin rámutat: a „tapasztalat“ kifejezés kétértelműsége abban áll, hogy egyként jelölik vele azt is, aki a tapasztalatot megszerzi, meg a tapasztalat tartalmát is. A „józan ész“ szubjektivitása — és ahogy Hegel mondja, dogmatizmusa — e két dolog azonosításában nyilvánul meg. Ez a megengedhetetlen azonosítás aztán a tudományos megismerésben is végbemegy, mégpedig a megismerés folyamatának kritikátlan kezelése miatt: a kísérletező saját kísérletének körülményei között, saját beavatkozása révén rögzíti kutatása tárgyát; a tárgyat úgy „éli meg“, mint saját tapasztalatának részét, illetve termékét; ezért ismeretei úgy tűnnek föl előtte, mint amelyek saját tapasztalatára vonatkoznak, ezen pedig nem tud túllépni. Ezt az empirista illúziót nem is lehet szertefosztani mindaddig, amíg a kísérlet megmarad az egyéni tapasztalat körében. A kísérlet útján nyert ismereteknek egy, a megismerés tényétől függetlenül létező tárgyra való vonatkoztatása csak akkor lehetséges, ha előzőleg kritikailag állást foglaltunk: ha a történelem során felhalmozódott kísérleti adatoknak és a jelen adatainak a sokaságából összeválogatjuk az

állandóan ismétlődők csoportját. Az egyéni tapasztalatokkal és történeti halmazukkal szemben csakis ezeknek a változatlan elemeknek az összessége szavatolja a tárgy objektív érvényű megragadását. Csakis így válik lehetővé a tapasztalat tartalmának elkülönítése attól, ahogyan azt a tapasztalat alanya megéli...

Így hát a köznapi megismerés és a tudományos megismerés ellentétének eszméje Lenin műveiben is föllelhető. Köztük a *Filozófiai füzetek*-ben is.

Mégis, ezt a napjaink ismeretelmélete szempontjából oly központi jelentőségű kérdést Lenin épp csak érinti. A tudományos és a köznapi megismerés közötti viszony sajátos dialektikáját csak körvonalazták, kidolgozása továbbra is megoldandó feladat.

Ezzel szemben már kész eredményekként könyvelhetjük el azokat a vizsgálódásokat, amelyek élénken megvilágítják a kétféle megismerés dialektikus struktúráinak közös elemeit: a szubjektív—objektív, relatív—abszolút stb. viszonylatokat. Ezek azonban annyira közismertek, hogy itt felesleges volna kitérnünk rájuk.

A viszonylagosan önálló tudományos megismerés önmozgásának dialektikája

Mint hogy a társadalmi struktúra egyik különleges alárendelt struktúrájának szakosított tevékenysége hozza létre, mint hogy tehát részstruktúrája (funkciója) a társadalmi egésznek mint struktúrának, a tudományos megismerés — e tekintetben egyetértünk Althusserrel — *ismereteket termelő gyakorlat*.

Mint már megjegyeztük, hiba volna szakszerű és rendszeres ismeretelméleti vizsgálódásokat elvárni Lenintől. Az ő figyelmét azok az ismeretelméleti kérdések vonták magukra, amelyeknek különleges jelentőséget tulajdonított az általános világnézeti harcban. Ezért aztán seregnyi alapvető ismeretelméleti kérdésben csak pusztán utalásokat hagyott ránk, ezek történeti-kritikai számbavételre kívánnak. Így Lenin éppen csak érinti az elméleti és a kísérleti viszonyát a tudományban, éppen úgy, mint a tudományos megismerés több más dialektikus struktúrájának a kérdését.

Cserében mindegyik ismeretelméleti tárgyú írásában elmélyülten elemzi a *tudományos fogalomalkotás dialektikáját*. A „fizika válsága“ néven számon tartott jelenség kapcsán a kísérleti meg az elméleti problémája a tudományok hagyományos fogalomrendszere meg az újabb tudományos felfedezések közötti feszültség kérdésének képében bukkan föl Leninnél.

Nem szükséges különösebben hangsúlyoznunk, hogy Lenin felfogása szerint az új — kísérleti — adatok a fő forrásai a tudományos fogalomalkotás dialektikus belső feszültségének. A fogalmaknak a tudományos irodalomban megszilárdult jelentésköre meg a tudományos kutatás újabb eredményei közötti ellentmondás szükségessé teszi a fogalmi rendszer folytonos megújítását. Lenin „azon melegében“ ragadta meg a kérdést, hiszen szemtanúja volt a mai tudományos forradalom kezdeteinek. Észrevette és behatóan elemezte a jelenkori tudományos fogalomalkotás egyik sajátos vonását, amelyet különben Engels is említett futólag az (akkor

még kiadatlan) *A természet dialektikájában*. Azt tudniillik, hogy az elméleti-magyarító építkezés szakaszába jutott tudományban a fogalomképzés nem a kísérleti vagy tapasztalati adatok egyszerű és közvetlen elvonatkoztatása és általánosítása útján történik többé, hanem a közvetítések nagyon bonyolult rendszerévé, s e közvetítésekben a bölcselietieknek nevezett kategóriák játsszák a legfőbb szerepet. Mivel a kísérleti adatokat a kategóriák segítségével dolgozzák föl és rendszerezik, ez utóbbiak irányítják, a kibernetikai szabályozás értelmében, a tudományos fogalomalkotás folyamatát. A fogalomalkotás logikai műveleteit szolgáló kategóriális rendszer azonban filozófiai tartalmat is közvetít. A kategóriáknak és viszonylataiknak az értelmezése a szaktudományos fogalomképzés kelles közepén teret nyit a filozofálásnak.

A korabeli fizika fogalmi és terminológiai válságának elemzése alkalmat adott Leninnek arra, hogy kimutassa, miképpen szabja meg a tudományos fogalomalkotás irányát a kategóriák burkoltan vagy bevallottan filozófiai természetű értelmezése. Talán említenünk sem kell, hogy ezt a szemléletet ma szinte kivétel nélkül elfogadták az ismeretelméletben, sőt a tudománylogikában, illetve a módszertanban is. Még egy Philipp Frank is a legteljesebb elismeréssel adózik ennek az elvnek, magára Engelsre hivatkozva.

A *Materializmus és empiriokriticizmus* jelentősége a mi szemünkben nem abban áll, mintha megfogalmazásai valamiféle örökvérségre tartanának számot, kivált hogy, mint láttuk, fejlődése során Lenin maga is meghaladta ezt a munkáját világnézetileg. A tudományos fogalomalkotás módszertani és ismeretelméleti **távlatainak felvillantása** az, ami legfőképpen időszerűvé teszi a *Materializmus és empiriokriticizmust*. A tudományos megismerés dialektikája, ahogyan az a szaktudományokban és a bölcselétben megnyilvánul — napjaink ismeretelméletének legidősebb kérdése.

Természetesen nyitva marad az a kérdés, mit kell értenünk közelebbről a dialektika tartalmán általában és a megismerés dialektikájának tartalmán különösen. Vitán felül áll, hogy Lenin a leghatározottabban elvetette azokat az egyszerűsítő nézeteket, amelyek szerint a dialektika — mint fejlődéstan, mint a megismerés módszertana és mint a fejlődés irányításának módszertana — a három alapvető struktúrára korlátozódik.

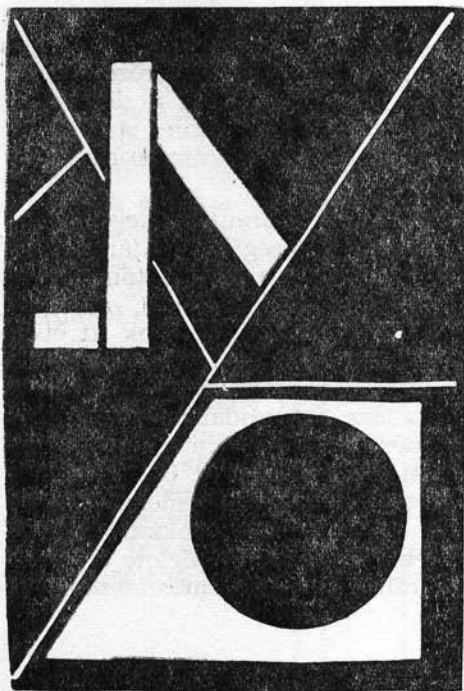
Végül, amennyire e szűkreszabott fejtegetések arányai megengedik, szólni fogunk még Lenin egészen rendkívüli jelentőségű hozzájárulásáról a *társadalomtudományok dialektikájának feltárásához*. Alapvetőnek tűnnek ebben a vonatkozásban Leninnek azok a vizsgálódásai, amelyek e dialektika *sajátosságainak* kimutatására irányultak. Gondolunk itt első sorban a következő megfontolásra: minthogy a társadalmi fejlődés ritmúsára a folytonos gyorsulás jellemző, s ennek következtében a társadalmi valóság egyre összetettebb és bonyolultabb lesz, a társadalomtudományok területén a megcsontosodásra, megmerevedésre való hajlam sokkal súlyosabb következményekkel jár, mint egyebütt. Az erőszakolt belemagyarítás legcsekélyebb kockázata nélkül állíthatjuk, hogy Lenin meggyőződése szerint a társadalomtudományoknak más tudományágaknál sokkal elemibb, közvetlenül magából a kutatás természetéből fakadó szükséglete a világnézeti, ismeretelméleti és módszertani bírálat, amely természetesen fel-

öleli a megismerési formák logikai struktúrájának elemzését is. Ez részint a társadalmi élet dialektikájának említett sajátosságából ered, részint abból a tényből, hogy más szaktudományok művelőitől eltérően a társadalom kutatója maga is részese kutatása tárgyának, a társadalomnak, a kutatás eredményeit pedig szorosabb szálak fűzik az emberi cselekedetek indítékaihoz és a társadalomfejlesztés céljaihoz.

Ugyanebben a szellemben tárgyalta Lenin az *objektivitás és szubjektivitás (osztálykötöttség, pártosság) dialektikájának* érvényesülését is a társadalomtudományokban. Rámutatott arra, hogy az objektivitásnak szubjektivitásba való átcsapása jellemző azokra a kutatókra, akik ilyen vagy olyan mértékben az idejétmúlt, visszahúzó rendszerek fenntartása mellett elkötelezett osztályokkal vállalnak közösséget (ez különösen a kutatás legmagasabb szintjén, az elméletalkotás szintjén figyelhető meg), és hogy a szubjektivitásnak objektivitásba való átcsapása jellemző azokra a kutatókra, akik többé vagy kevésbé tudatosan a forradalmi új álláspontjára helyezkednek.

Száz év telt el születése óta, és tanítása ma is érvényes. Ragyogó igazolása ez a lenini marxizmusnak: csakis a szigorúan tudományos kritikai magatartás, csakis az örökös megmérettetés a legteljesebb anyagi és szellemi bonyolultságában felfogott társadalmi valóságon, csakis az élő elköltés a meghaladottól biztosítja egy elmélet *alkotó továbbfejlesztését*.

Viszonylag szűk nézőszögből tekintettük itt át Lenin munkásságát. Am a lenini életmű legidősebb tanulsága kevés szóval elmondható: a marxizmus vagy alkotó módon fejleszti magát tovább, folytonosan megújodva és tökéletesedve a megismerés dialektikus törvényei szerint, vagy megszűnik marxizmusnak lenni. Lenin az alkotó, kritikai és forradalmi továbbfejlesztés híve volt. Eppen ezért életművét csak akkor tesszük igazán a magunkévá, ha túllépünk történelmi korlátain.

Kassák Lajos:
Szín- és formajáték
(1958)